

Utopi lika viktig som realism om man vill förstå världen

Leif Lewin

Inte det gemensamma bästa utan egenintresset styr politiken. Det är den så kallade realistiska skolans budskap, alltifrån Machiavelli till dagens *public choice*-teori. Men att bortse från människors drömmar om en bättre värld, att bortse från utopierna är ett misstag, för att tala med huvudpersonen i min senaste roman *Som blommande körsbärsträd*. Förhoppningar och visioner är faktiskt lika mäktiga drivkrafter som egenintresset. Berlinmuren skulle inte ha fallit utan ungdomarnas frihetslängtan. Uppfinningar och förbättringar har ofta börjat som visioner. Felet med den realistiska skolan är, kort sagt, att den är orealistisk.

Det betyder inte att visionärerna alltid vinner. Att vi till exempel 1989 skulle ha varit framme vid "historiens slut" och att det goda då skulle ha segrat en gång för alla var bara naivt att tro. De senaste tjugo åren har vi tvärtom sett en global tillbakagång för den liberala demokratin. Men utopierna återkommer envist i mänsklighetens historia, lika regelbundet som att körsbärsträden varje vår slår ut i blom.

För ett halvsekel sedan stod den realistiska skolan i sitt flor och behaviorismen höll på att ersätta idéanalysen som statskunskapens flaggskepp. Tänk till exempel på idén om aktiva, välinformerade, förnuftiga och altruistiska väljare! utropade femtiotalets valforskare när de återvände från sina fältstudier. De nya undersökningarna visade att medborgarna långt ifrån levde upp till detta ideal. Ändå fungerade demokratin. Följaktligen – löd den halsbrytande slutsatsen – var det nödvändigt att omformulera den demokratiska teorin. Kanske den politiska apatin rent av var något värdefullt, som förhindrade sådan fanatism och extremism som aktivismen lätt kan föra med sig? Men lika gärna kunde man ha sagt att väljarna måste rycka upp sig, att verkligheten måste ändras så att den kom närmare idealet.

Som så ofta skulle den vetenskapliga utvecklingen ta en överraskande vändning. I skuggan av den behavioristiska revolutionen började en löftesrik förnyelse av idéanalysen. Den fasta grunden förblev intersubjektiviteten: har man bara ärlig vilja, är det möjligt att förstå

varandra även om man har olika värderingar. Särskilt tre författare har under senare årtionden lyst som fyrbåkar under den statsvetenskapliga seglatsen.

Den förste författaren är den tyske sociologen Jürgen Habermas. Han är centralgestalten i den nymarxistiska Frankfurterskolan, som under femtiotalet kom tillbaka till Tyskland efter exilen i USA. Habermas har gett idéanalysen det uppfordrande uppdraget att undanröja de många missförstånd, förvrängningar och förvanskningar som försvårar kommunikationen mellan människorna. Tillståndet för det offentliga samtalet i våra västerländska samhällen är enligt Habermas så snedvridet, att han inte drar sig för att beteckna det som "patologiskt". Genom *klargörande idéanalys* kan emellertid det offentliga samtalet bli mera begripligt. Vad som behövs är "en psykoanalys på samhällsnivå".

Genom att visa uppriktig vilja att sätta sig in i hur andra tänker kan människorna enligt Habermas komma fram till en gemensam uppfattning. "Att förstå ett uttryck betyder [nämligen] att veta hur man kan använda sig av det för att komma överens med någon om något", skriver denne tyske rousseauan med en formulering som nog måste betecknas som en övertalningsdefinition.

Genom att lyfta fram idéanalysens klagörande mission har Habermas visat på dess stora, potentiella samhällsnytta. Om vi till exempel försöker förstå skälen till Rysslands upprustning längs gränsen mot Ukraina, uppfattar Väst upprustningen som ett hot mot Ukrainas självständighet. Putin, däremot, driven av mindervärdighetskomplex gentemot Väst efter den "geopolitiska katastrof" som upplösningen av Sovjetunionen enligt hans uppfattning innebar, tolkar i stället utvecklingen i Ukraina som ett hot mot Rysslands säkerhetssfär. För Väst gäller "hotet" med andra ord nationalstaternas suveränitet, för Putin Rysslands (och stormakternas) säkerhet. Att på så sätt klargöra ståndpunkter och begrepp är alltid första steget mot en konfliktlösning.

När jag var doktorand på 1960-talet, var Habermas något av vår husgud. Inte så att vi explicit åberopade honom (vilket vi kanske borde ha gjort) men i sak instämde vi i hans syn på samhällsvetenskapen. När jag år 1972 installerades som professor framhöll jag i min föreläsning att den politiska idéanalysen kunde medverka till att "oklarheter och felaktigheter avlägsnas" så att statskunskapen därigenom fick "en sanerande funktion i den ideologiska debatten". Min kollega Evert Vedung skrev i sin avhandling att "genom att peka på logiska inkonsekvenser och godtyckliga påståenden om verkligheten kan den [politiska idéanalysen]

tvinga debattörerna att korrigera sin verklighetsuppfattning ... och höja nivån på samhällsdebatten”. En annan studiekamrat, Sverker Gustavsson, menade att vi borde ”värna det ordnade samtalet” såväl genom professionalisering, mångfald och opartiskhet som genom distinktionen mellan beskrivning, förklaring och praktiska ställningstaganden.

Den andre bidragsgivaren till den idépolitiska förnyelsen under senare årtionden jag vill nämna är den brittiske vetenskapsteoretikern Karl Popper. Med en bakgrund i naturvetenskap var Popper förvånad över samhällsvetarnas nonchalanta sätt att belägga sina slutsatser. Särskilt vände han sig mot svepande, generaliserande teser som byggde på att samhällsvetarna trodde sig ha hittat historiska lagar om vart utvecklingen var på väg. Popper kallade denna hållning ”historicism”, vartill Platon och Marx utpekades som särskilt skyldiga. Samhällsvetarna borde sluta med att uppträda som profeter och i stället genom *giltighetsprövande idéanalys* noggrant undersöka den empiriska grunden för ideologernas påståenden om världen. Fakta talar ett språk som alla accepterar, oberoende av privata värderingar.

Att testa de politiska idéernas verklighetsförankring skilde sig principiellt inte från hypotesprövning inom forskningen. Om vi till exempel vill undersöka teorin om att alla korpar är svarta, verifieras denna teori varje gång en svart korp dyker upp. Men den falsifieras så fort vi får se en enda icke-svart korp. Följaktligen är falsifieringskriteriet det avgörande.

De politiska idéanalytikerna började enligt detta mönster giltighetspröva de politiska idéerna. I vårt land drev Herbert Tingsten falsifieringsivern till mästerverk. Föga förvånande befanns de stora politiska ideologierna, som socialism, konservatism och fascism, genomgående vara ologiska, motsägelsefulla, orimliga och utan empirisk evidens. Till slut blev det ganska ödsligt i den politiska idévärlden. Med Gunnar Heckschers tillspetsade formulering är det ju inte särskilt svårt ”att analysera ihjäl en samhällsåskådning”. Vi unga doktorander tog varning och sökte i vår lärare Carl Arvid Hesslers och Habermas efterföljd förena den poppersk-tingstenska idékritiken med ”en ärlig vilja att förstå” de olika debattörerna.

Min tredje författare i denna översikt är den amerikanske filosofen John Rawls, som med sin teori om rättvisa från 1971 i ett slag kullkastade samhällsvetarnas sätt att behandla de politiska idéerna. Dittills hade politiska värderingar varit förbjuden mark för vetenskapen. Rawls sensationella budskap var att det var möjligt att i vetenskapens namn

genomföra *normativ analys*. Även om det kanske kan vara svårt att vinna enighet om de yttersta målen, kan de olika stegen till målet i allmänhet göras till föremål för en saklig bedömning. En ideologi är en värdehierarki och de olika delarna måste logiskt och empiriskt hänga ihop. Ideologin måste vara koherent.

För Rawls var jämlikhet det högsta målet: avvikelser kunde bara försvaras om de sämst ställda tjänade på det (som att industriägare fick högre lön om de gav arbete åt arbetslösa). Rawls argument var sofistikerat. Tänk er att ni före födelsen ska skriva konstitutionen för ett land utan att veta vilken position ni själva kommer att inta: rik eller fattig, man eller kvinna, frisk eller sjuk. Tänk er att ni ska utarbeta förslaget "under okunnighetens slöja". För säkerhets skull konstruerar ni då ett jämlikt samhälle, för ingen vill väl riskera att hamna på botten, att födas som slav, konkluderade Rawls med en blinkning till John Stuart Mill.

Normativ analys kan enligt Rawls liknas vid lingvistik. När vi konstruerar grammatiken för ett språk, letar vi efter de principer som kommer till uttryck i en perfekt språkbehandling. Om vi lyckas med vårt förslag, förklarar principerna språkets struktur. Skickliga talares språk kan förutsägas. Om vi misslyckas, kan vi antingen modifiera principerna så att de blir förenliga med det motspänstiga uttrycket eller också kan vi hålla fast vid dem, betrakta uttrycket som oriktigt och föreslå en ändring.

Så blev Rawls bok till ett slags rättvisegrammatik. Privat tyckande eller personliga värderingar saknar relevans i sådan normativ analys.

Även Rawls tog vi till vårt hjärta. Var det sannolikt att den eller den reformen skulle få avsedd verkan? Hur kan man minska skillnaden mellan avsikter och utfall? Vilken förvaltningsmodell är den mest ändamålsenliga? Statskunskapen borde inte bara beskriva den svenska välfärdspolitiken utan också tala om vad staten *bör* göra, skrev Bo Rothstein som efter disputationen i Lund var hos oss i Uppsala och speciminerade för professur. Det roade honom, förklarade han, att ställa just sådana frågor som brukade framhållas som förbjudna. Jämlikhet är "den uppenbara lösningen", skrev Stefan Björklund i en *explication de texte* av Rawls. Några av oss kunde dock inte undertrycka den opassande reflektionen att den försiktige generalen kanske inte är ett ideal för alla. Några kanske är mer riskbenägna och föredrar ett differentierat samhälle, som sporrar till ansträngning och ger möjlighet att komma till samhällsstegens högsta topp.

Den metodutveckling som här skildras kan lätt få oss att tro att vi

fått ett fastare grepp om de politiska idéerna, att vi lärt oss hur vi ska analysera dem. Men ett nytt hot har uppenbarat sig under senare årtionden: postmodernismen. Denna lära hävdar inte, som realismen, att det skulle vara poänglöst att syssla med idéer med motiveringen att intressena väger så mycket tyngre. Postmodernismen går ett steg längre och gör gällande att det inte ens är möjligt att beskriva idéerna – eller andra politiska fenomen heller för den delen – på ett objektivt sätt, därför att människor har så olika verklighetsuppfattning. Kunskap är en social konstruktion. Du har din uppfattning, jag har min. Ett meningsutbyte blir följaktligen ”ett samtal mellan döva”.

”Varje samhälle har sin egen sanning”, skriver den franske sociologen Michel Foucault och denna konstruktion av sanningen innebär också en maktutövning, som visar sig i en uppsättning regler för vad som anses vara godtagbart, sanktioner mot avvikelser och status för dem som fått förtroende att avgöra vad som är sanning. Samma uppfattning – och också den motsatta: sanningen måste ”dekonstrueras” – framförs av Foucaults kolleger Jacques Derrida och ”the post-truth philosopher” framför andra, Bruno Latour.

Trumps anhängare driver sanningsrelativismen till sin spets och framlägger ”alternativa fakta” – som att de i själva verket vunnit presidentvalet.

Den banala iakttagelsen att en persons omvärldsuppfattning påverkas av hans sociala situation stegras inom postmodernismen sålunda till ett kategoriskt avvisande av möjligheten för olika grupper att förstå varandra. Därmed undergrävs själva förutsättningarna för politisk idéanalys, för att inte säga för vetenskapliga undersökningar över huvud taget. Gentemot sådan intellektuell kollaps har vi bara att tålmodigt föra förnuftets talan, trotsigt hålla fast vid intersubjektivitetens principer och oförtröttligt vårda idéanalysens krav på klarhet, evidens och koherens.

Att analysera de politiska idéerna på ett objektivt sätt är sålunda både meningsfullt och möjligt, även om detta förnekas av den realistiska skolan respektive av postmodernismen. Inte bara intressen utan också idéer spelar roll i politiken. Bortser man från människors önskemål om förändring, kan man inte förstå världen.¹

1. Artikeln bygger i första hand på de i litteraturförteckningen nämnda arbetena Lewin 2019 och Lewin 2021.

Litteratur

- Björklund, Stefan. 1977. *Den uppenbara lösningen: Om möjligheten till en objektiv ståndpunkt i politiska värdefrågor*. Stockholm: Aldus.
- Gustavsson, Sverker. 1977. "Hur är saklighet möjlig?". *Tiden* 69, s. 620–29.
- Habermas, Jürgen. 1968. *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heckscher, Gunnar. 1939. "Litteraturgranskningar. Herbert Tingsten: De konservativa idéerna". *Statsvetenskaplig tidskrift* 42, nr 5, s. 491–99.
- Hessler, Carl Arvid. 1964. *Statskyrkodebatten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Ingvar, Martin, Christer Sturmark och Åsa Wikforss. 2015. "Den postmoderna sanningsrelativismen leder oss ner i antiintellektualismens avgrund". *Dagens Nyheter*, 22 mars.
- Kofman, Ava. 2018. "Bruno Latour, the Post Truth Philosopher, Mounts a Defence of Science". *The New York Times Magazine*, 25 oktober.
- Lewin, Leif. 1970. *Folket och eliterna: En studie i modern demokratisk teori*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lewin, Leif. 1972. *Statskunskapen, ideologierna och den politiska verkligheten*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lewin, Leif. 1988. *Det gemensamma bästa: Om egenintresset och allmänintresset i västerländsk politik*. Stockholm: Carlssons.
- Lewin, Leif. 2019. "Politisk idéanalys enligt Habermas, Popper och Rawls". *Statsvetenskaplig tidskrift* 121, nr 2, s. 277–90.
- Lewin, Leif. 2021. *Som blommande körsbärsträd*. Andra omarbetade upplagan. Stockholm: Lava Förlag.
- Popper, Karl R. 1963. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rabinow, Paul, red. (1984) 1991. *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*. London: Penguin Books.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rothstein, Bo. 1994. *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Vedung, Evert. 1971. *Unionsdebatten 1905: En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.